

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH

FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV BOHEMISTIKY

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

UŽÍVÁNÍ FRAZELOGIE V BĚŽNÉ KOMUNIKACI

Vedoucí bakalářské práce: doc. PaedDr. Bohumila Junková, CSc.

Autorka bakalářské práce: Martina Kaasová

Studijní obor: Historie – Bohemistika

Ročník: třetí

2013

Prohlašuji, že jsem svou bakalářskou práci na téma „Užívání frazeologie v běžné komunikaci“ vypracovala samostatně s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 sb. v plném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly, v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb., zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Českých Budějovicích dne 10. května 2013

.....
Martina Kaasová

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucí své bakalářské práce doc. PaedDr. Bohumile Junkové, CSc., za cenné rady, odbornou pomoc, podnětné připomínky, také za čas, který mi věnovala a za trpělivost, kterou mi poskytla v průběhu zpracování této bakalářské práce.

ANOTACE

Ve své bakalářské práci se zaměřuji na užívání frazeologie v běžné komunikaci. Tato práce je členěna do dvou částí. První část je teoretická a druhá část je praktická. Hlavním úkolem první, tedy teoretické části, je vysvětlení a charakteristika základních pojmů, jako je frazeologie a frazém. Teoretickou část doplňuji pro lepší ilustraci několika příklady. Dále je tato část věnována charakteristice prostěsdělovacího stylu a četnosti užívání frazémů v něm.

Následující, tedy druhá část, je zaměřena prakticky a zkoumá frekvenci užívání a celkovou znalost frazeologických obrátů mezi lidmi. Základem této části je dotazníkové šetření. Dotazník byl předložen padesáti respondentům. Z toho dvaceti pěti ženám a dvaceti pěti mužům. Tázané osoby byly různého věku a dosáhly různého stupně vzdělání. Dotazník je koncipován tak, aby prověřil, jak často lidé v dnešní době frazémy v běžné komunikaci používají, jak uvedeným frazémům rozumí a jestli znají jejich význam.

V závěru práce shrnuji výsledky dotazníkového šetření a celkové údaje zpracovávám pomocí grafického znázornění.

ABSTRACT

In my bachelor thesis I focus on the use of phraseology in everyday communication. The thesis is divided into two parts. The first part is theoretical and the second part is practical. The main task of the theoretical part is the explanation of basic terms, such as the phraseology and idiom. For better illustration, the theoretical part is supplemented by several examples. This part is also devoted to the characteristics of the communication of simply style and frequency of use of idioms in it.

The second part is practically oriented and examines the use and knowledge of phraseological terms among people. The basis of this part is the questionnaire, which was submitted to the fifty respondents, twenty-five women and twenty-five men. People who were asked, were of various ages and achieved various levels of education. The questionnaires are designed to gauge how often people use idioms in everyday communication and if they understand their mening.

In conclusion, I summarize the results of the survey and evaluate the data.

OBSAH

I. TEORETICKÁ ČÁST	9
1. Frazeologie	9
1.1 Charakteristika frazeologie	9
1.2 Charakteristika pojmu frazém	12
1.3 Odraz české historie ve frazeologických obrazech	14
1.4 Prostorové motivy ve frazémeh	16
1.5 Užívání nespisovných a vulgárních složek ve frazeologii	17
2. Prostěsdělovací styl	18
2.1 Charakteristika prostěsdělovacího stylu	18
2.2 Faktory konstituující mluvený projev	19
2.3 Slovosled a stavba prostěsdělovacího komunikátu	21
2.4 Vztah prostěsdělovacího stylu k ostatním funkčním stylům	22
2.5 Užívání frazeologie v prostěsdělovacím stylu	23
II. PRAKTICKÁ ČÁST	25
1. Cíle a koncepce dotazníku	25
2. Výsledky dotazníkového šetření.....	28
III. ZÁVĚR	39
IV. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	42
V. PŘÍLOHY	44

ÚVOD

Téma užívání frazeologie v běžné komunikaci jsem si vybrala z několika důvodů. Jedním z nich je, že se jedná o téma aktuální, se kterým se setkáváme téměř každý den, i když si to leckdy ani neuvědomujeme. Pozorovat užívání frazémů můžeme v podobě psané, a to v různých funkčních stylech, ale také, a to především, v podobě mluvené. S různými frazeologickými obraty přicházíme do kontaktu v jakýchkoliv situacích. Může se jednat o soukromý rozhovor s blízkou osobou nebo naopak o formální rozhovor s osobou nám méně známou. S frazeologickými obraty se setkáváme nejen v přímých rozhovorech, ale můžeme je zpozorovat i v různých médiích, jako je televize, rádio, rozhlas apod.

Dalším důvodem, proč pro mě toto téma bylo lákavé, je nápaditost a originalnost frazémů. První, co mě na psaných textech (např. při čtení novin) či mluvených projevech zaujme, jsou právě různá frazeologická vyjádření. Užívání těchto výrazů může velmi dobře posloužit k oživení a zpestření textu, mohou být také například prostředkem pro nepřímé vyjádření vlastního názoru nebo kladného či záporného postoje. Radíme je proto k důležitým stylistickým prostředkům.

Ustálené frazeologické obraty nacházejí své uplatnění v mnoha oborech. Kromě jazykovědných disciplín jsou zde i souvislosti s disciplínami nejazykovými, například s historií, filozofií (shromažďuje jazykově zformované životní zkušenosti), psychologií (souvislost ve sféře citění a myšlení) nebo marketingem. V různých oborech se vyvinuly specifické profesní hantýrky, které obsahují velké množství frazémů, které mohou být pro jiné obory poněkud nesrozumitelné.

Frazeologické obraty dodávají textu či mluvenému projevu potřebný smysl, například dobře slouží k zobrazení ironie, nadsázky či humoru.

Věda, která zkoumá vznik, původ, historii či využití takových ustálených slovních obratů, se nazývá frazeologie. Základní jednotkou této jazykovědné disciplíny je frazém.

Mezi lingvisty existují již po dlouhá léta spory ohledně toho, jak přesně pojem frazeologie vymežit, co vše do této jazykovědné disciplíny zařadit a co již nikoliv. V této práci pojmám frazeologii v širším smyslu, zahrnuji tedy do ní veškerá sousloví, pořekadla, rčení, přísloví, přirovnání, pranostiky apod.

Teoretická část této práce vychází z doporučené odborné literatury a odborných časopisů. Naproti tomu praktická část je založena na dotazníkovém šetření, které

prověřuje znalost frazeologických obrátů mezi lidmi. Dotazník byl předložen celkem padesáti respondentům, z toho dvaceti pěti ženám a dvaceti pěti mužům. Tázání byli různého věku a dosáhli různého stupně vzdělání. Součástí praktické části je zpracování výsledků dotazníkového šetření, které je vyobrazeno pomocí grafických znázornění.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1. Frazeologie

1.1 Charakteristika frazeologie

Frazeologie je dnes již samostatná jazykovědná disciplína, která se zabývá studiem, popřípadě i popisem jazykových jednotek různého typu. Tyto jednotky, které nazýváme frazémy, vystupují nejčastěji jako sémanticky nerozložitelné. Samostatně by tedy bez vzájemné kombinace často neměly žádný význam a byly by nepoužitelné. Neznamená to však, že to platí u všech slov frazeologického obratu. „*Nauka o frazeologii není snadný lingvistický úsek. Výzkum frazeologických jednotek, frazémů, předpokládá znalost problematiky všech jazykových rovin, především lexikální, sémantické, syntaktické a stylistické, protože všechny tyto roviny se podílejí na utváření specifické struktury frazémů a jejich typologii.*“ (Naše řeč, ročník 67 (1984), číslo 3). Jednotliví lingvisté přikládají důležitost různým vlastnostem, např. to může být „*ustálenost, obraznost, víceslovnost, nerozložitelnost (celost), expresivnost, jejich „hotovost“ před řečovým aktem, ekvivalentnost se slovem aj.*“ (Naše řeč, ročník 69 (1986), číslo 4). Je zřejmé, že ne všechny rysy jsou stejně významné. Lingvisté se stejně tak liší v přesném vymezení pojmu frazeologie. Ne vždy se shodují v tom, co frazeologie zahrnuje a co již nikoliv.

Teoretický rozvoj této jazykovědné disciplíny spadá do 20. století, zvláště do doby po 2. světové válce. Jistá část frazeologie se však vyvíjela odedávna. Byla to především přísloví, která jsou doložena již ze starého Egypta a Řecka. Ovšem také v současné lingvistice se objevuje zájem o otázky týkající se frazeologie. Tento zájem dokládají různé publikace, které vycházejí i v dnešní době. Došlo i k zavedení samostatné komise pro frazeologii. K prvnímu zasedání této komise došlo v roce 1982 ve Varšavě. Za českou lingvistiku se toho sjezdu zúčastnil J. Petr.

Frazeologii můžeme definovat také jako „*soubor ustálených spojení slov, tzv. frazeologických obratů.*“ (Bečka, 1992, s. 78). Jedná se o složená ustálená spojení, která chápeme jako pojmenovací jednotky. Tyto pojmenovací jednotky tvoří ve slovní zásobě jazyka svůj zvláštní oddíl. Frazeologická ustálená spojení jsou tvořena slovy, která se sémanticky na sebe váží. Významová složka je značně oslabena nebo úplně zrušena.

Takováto spojení vznikají za různých podmínek a v různých situacích. Frazeologizmy vznikají vlastně ustalováním různých slovních obrátů. Podle okolností vzniku rozlišujeme tři základní typy frazeologických obrátů: obraty intenzifikační, obraty verbalizační a obraty konkretizační.

a) *Intenzifikační frazeologické obraty*

Tyto frazeologické obraty jsou typické tím, že „vznikají ustálením slovních spojení, v nichž determinant zesiluje (intenzifikuje) význam slova základního.“ (Bečka, 1992, s. 79). Intenzifikační frazeologické obraty mohou mít různé podoby, např. substantivum – intenzifikační adjektivum (*mravenčí píle, svatá pravda, holý nesmysl*), sloveso nebo adjektivum – intenzifikační adverbialní výraz (*nenávidět z hloubi duše, škaredě se mýlit, vyhrát na celé čáře*), substantivum, adjektivum nebo sloveso – intenzifikační přirovnání (*spí jako dudek, nadává jako špaček, je pilný jako včelka*), intenzifikace vyjádřením účinku, míněného často jen symbolicky (*boj na život a na smrt, nesnesitelné horko, zpil se do němoty*).

V běžné mluvě jsou intenzifikační frazeologické obraty častější, než v psané podobě. Čím je mluvený projev citovější, tím jsou tyto obraty intenzivněji používány. Pokud se přece jen intenzifikační frazeologismy objeví v projevech uměleckých, jedná se o převzetí z lidového jazyka. Například ve stylu publicistickém nejsou tyto frazeologismy často používány, protože se do něj příliš nehodí.

b) *Verbalizační frazeologické obraty*

„Verbalizační frazeologické obraty vznikají za situace, kdy je potřeba uvést ve výpovědi substantivum do dějového vztahu.“ (Bečka, 1992, s. 80). Toto platí především pro případ, kdy je třeba uvést do dějového vztahu substantivum abstraktní. Počet abstraktních sloves je menší, než je potřeba, protože odvozování sloves od substantiv je značně omezené. Substantivní abstrakta jsou uváděna do dějového vztahu spojením s konkrétními slovesy. Tato spojení mají tendenci se ustalovat. Pro názornost uvedu několik příkladů: vyjádření abstraktního majetnictví (*mít přání, mít dojem*), vyjádření abstraktního vztahu (*být v tísní, být podmínkou, být pod vlivem něčeho*), vyjádření dostat se do stavu označeného substantivem (*nabýt jistoty, dospět k závěru, narazit na překážky*), vyjádření dostat koho nebo co do stavu označeného substantivem (*dodávat někomu odvalu, dohnat někoho k zoufalství, naplňovat někoho úžasem*), způsobovat stav vyjádřený substantivem, dělat to, co vyjadřuje substantivum (*vyvolávat zmatek,*

přinášet radost, budit pozornost, dělat pokroky), slovy nebo jednáním dávat najevo, na vědomí to, co označuje substantivum (*projevit nedůvěru, vydat rozkaz, vyslovovat pochybnosti*), překonávat stav vyjádřený substantivem (*překonávat překážky, řešit problém*), činit co v souladu nebo v rozporu s tím, co vyjadřuje substantivum (*rušit klid, zachovat klid, obcházet zákon*), měnit stav vyjádřený substantivem, a to kvantitativně (*zvyšovat teplotu, prohlubovat rozpory*), nastává jev označený substantivem (*nehrozí nebezpečí, zavládlo ticho*).

Verbalizační frazeologické obraty se uplatňují především v intelektuálních projevech. Velmi často se vyskytují v odborných projevech a v publicistickém funkčním stylu. Bez pohotové znalosti těchto výrazů se autor takových projevů neobejde.

c) *Konkretizační frazeologické obraty*

„Konkretizační frazeologické obraty jako celek označují skutečnost ustálenou metaforou nebo metonymií, synekdochou: abstraktní jev je konkretizován, tj. označen konkrétním obrazem.“ (Bečka, 1992, s. 81). Pokud je celý obrat obrazný, jedná se o rčení. Jestliže se pojí obraz přes srovnávací spojku, pak hovoříme o konkretizačním přirovnání. Nejvýraznější jsou u nás taková rčení, která mají svůj původ v lidové řeči venkova. Některá rčení mohou však být i původu cizího a literárního, ale postupem času došlo k tomu, že si je lidé plně osvojili. Některá slovesná rčení odkazují na dřívější způsob života, který je dnes již neobvyklý. Dnešní rčení mohou obsahovat slova neobvyklá, málo používaná či dokonce slova neznámá, ale přesto plní svůj úkol. Takové používání zastaralých výrazů plyne z myšlenkových okruhů dnes již neznámých. Odráží se v nich národní tradice, národní ráz a skutečnost. Může dojít k tomu, že obraz je ustálením už oslaben, ale i přesto si udržují jistou míru výrazové expresivity. Do psaného či mluveného projevu vnášejí zkonkrétnění, zpestření a oživení jazyka. Některá rčení přešla i do spisovného jazyka a jsou často využívána v uměleckém stylu, např. *píchnout do vosího hnízda, přijít s křížkem po funuse, přilévat oleje do ohně, malovat čerta na zeď, nechat někoho na holičkách, dělat něco na dlouhé lokte, mít něco za lubem*. Také tyto obraty díky své vtipnosti a konkrétnosti bývají využívány našimi spisovateli, např.: *na kříž stéblo v cestu nevložila, bývali jedna ruka, v rozumu se každý den nekoupáš, tala do živého, spadne hřebínek, je takřka jednou nohou pod drnem*.

Kromě uměleckého stylu jsou konkretizační frazeologické obraty využívány také ve funkčním stylu publicistickém. Někdy tyto obraty přecházejí i v klišé, např.: *být*

hybnou pákou, dostat se do slepé uličky, být odrazovým můstkem, mít zelenou, udělat někomu čáru přes rozpočet, spát na vavřínech, udělat za něčím tečku. Vedle rčení slovesných se můžeme setkat i s rčeními neslovesnými. Většinou se jedná o spojení substantiva s přívlastkovým určením, někdy se ale může jednat i o obraty s platností příslovečnou, např.: *kámen úrazu, za pět minut dvanáct, hroší kůže, novinářská kachna, mezi čtyřma očima, danajský dar, začarovaný kruh, Achillova pata.* Některé konkretizační obraty jsou dnes již neprůhledné, ale přesto se ještě užívají, např.: *jít k duhu, nechat někoho na holičkách.* Všechny obraty nejsou pevně dané, ale je možná u nich i obměna, např.: *házet hrách na zed' – na stěnu, dělat si – tropit si blázný z někoho.* „Někdy ustálená spojení mají podobu hotových vět (třeba i neplně organizovaných), které většinou vstupují do souřadného spojení souvětného spolu s větami, jež vyjadřují vlastní obsah sdělení. Nejsou to již rčení, ale ani přísloví, která tvoří v projevu samostatné citátové věty. Mohly by být nazvány úsloví.“ (Bečka, 1992, s. 82-83).

Ustálená přirovnání konkretizační se zpravidla váží na základní slovo spojkou *jako*. Taková spojení mají blízko k intenzifikačním výrazům. Např.: *žije si jako v ráji, byl jsem tam jako na trní, všechno jde jako po másle – jako po drátkách, mluví o tom jako slepý o barvách.*

1.2 Charakteristika pojmu frazém

Frazém je charakterizován jako ustálená a jedinečná jazyková jednotka, která je typická svou anomálností (nepravidelností) a obrazností. Formálně frazém považujeme za diskrétní jednotku, která je tvořená zřetelnou kombinací alespoň dvou komponentů. Tyto komponenty společně tvoří ustálená slovní spojení. Jednotlivé prvky frazému se na sebe sémanticky váží.

Slova, která se podílejí na vzniku frazému, mohou být navzájem typově stejná, ale i různá, tj. homogenní nebo heterogenní povahy, např. *pán a kmán, zlatá horečka.* Pro český jazyk jsou typičtější frazémy heterogenní povahy. Komponenty frazémů jsou z hlediska frekvence velmi rozmanité, vyskytují se jak slova nejfrekventovanější, tak slova málo frekventovaná, např. *hlava dřavá, nechat někoho na holičkách.*

Závažnou úlohu hraje také význam komponentů, tedy sémantická stránka. Setkáme se s komponenty monosémními či polysémními, autosémantickými či synsémantickými, konkrétními či abstraktními apod. Šíře významu také úzce souvisí

s jeho slovnědruhovým zařazením.

Vznik jednotlivých frazeologických obrátů je podmíněn neustálým vývojem jazyka. Ke vzniku frazémů přispívá také jazyková schopnost kombinační. „*Do široce chápané formální stránky frazému patří na prvním místě jeho pevná vnitřní struktura, chápaná jako jeho abstraktní stavba daná určitou kombinací počtu a druhu komponentů. Vztah mezi nimi je obecně dán kromě pořadí a kategoriální příslušnosti komponentů (u slov slovnědruhové) především explicitně relačních prvků. Každý komponent má tedy ve své struktuře pevnou strukturní pozici.*“ (Filipec – Čermák, 1985, s. 184).

Různými transformacemi lze z téže základní struktury dospět k řadě modifikací. Každý frazém může mít různé varianty. Jedná se o varianty ustálené a neustálené. Tvorba neustálených variant je však velmi omezená. Některé z ustálených variant jsou vázány lokálně (nářečně) nebo časově (pocházejí například ze starší doby než jiné frazémy). Ustálenosti a obecné užitelnosti frazému se v různé míře vymykají jednak frazémy nově vznikající nebo zastaralé, jednak frazémy dialektické či profesionální. Liší se od celonárodně používaných frazémů užším rozsahem uživatelů (příslušníci nářečí, profese nebo pouhý jednotlivec, pokud je mu užíván frazém známý). Jedním z důsledků ustálenosti frazému je zpravidla i nemožnost vkládat mezi jeho komponenty nějaký externí prvek, který by mohl narušit funkčnost celého obrátu. Na ustálenost spojení má vliv i frekvence využívání výrazu. Výrazy řídké používané se často ztotožňují s výrazy zastarávajícími, což se projevuje jak rozkolísáním formy, tak i významu a funkce. Mezi frazémy řídké je třeba obvykle řadit i výrazy nově vzniklé, tedy neologismy.

Sémantický vztah mezi komponenty pravidelné kombinace je dvojího druhu. Buďto jeden komponent druhý významově kvalifikuje, tj. zpřesňuje nebo vymezuje, nebo mají oba rovnocenné komponenty vzájemně reciproční vztah. Člen kvalifikující označujeme jako člen aktivní, zatímco člen kvalifikovaný nazýváme členem pasivním. Např. *hlasitý pláč* (aktivní – pasivní), *číst knihu* (pasivní – aktivní). V obou uvedených příkladech aktivní člen sémanticky vymezuje jinak nespécifický a široký člen pasivní, k němuž je tato kvalifikace připojována.

Důležitou roli hraje také zvuková stránka frazémů. Jedná se o melodii (intonaci), celkové frázování, kladení větného přízvuku, popřípadě důrazu apod.

1.3 Odras české historie ve frazeologických obrazech

Frazeologické obraty vznikají v určité historické době a tu v sobě poté mohou odrážet. Dále se v nich mnohdy zrcadlí myšlenkové proudy, poměry, společenský a technický vývoj. U mnohých z nich lingvisté nedokážou přesně stanovit, v jaké době vznikly, ani to, která realita motivovala jejich vytvoření. Také smysl frazému můžou lidé chápat různě (individuálně), protože leckdy neznají původní význam daného výroku. Je však přirozené, že znalost frazému v původním významu by lidem usnadnila přesné pochopení celého frazeologického obratu.

Frazémy často bývají inspirovány nějakou historickou událostí či osobností. To se týká jak dějin českých, tak i světových. „*Tak např. všeobecně známý frazém motivovaný katastrofální porážkou Napoleona Bonaparta v r. 1815 To je Waterloo, tedy naprostá porážka, nemá v české frazeologii obdobu např. ve výroku: To jsou Lipany; To je Bílá hora. I Češi užívají „importované“ Waterloo, event. – ovšem jen zřídka – málo známý frazém slovenský prešovské jatky, evokující povstání kuruců v letech 1678-1687, jež skončilo porážkou, potrestáním a popravou povstalců. Existuje však český, rovněž relativně méně známý, regionálně omezený frazém Dopadli/dopadnou jako Kec u Jankova. Frazém naráží na krvavou porážku habsburských vojsk pod velením Götzovým (viz Götz = zčeštěně Kec -> Kec u Jankova), způsobenou švédskými vojsky, vedenými generálem Torstensonem, 6. Března 1645. Šlo o poslední významnou bitvu 30leté války před vestfálským mírem (1648).*“ (Čechová, 2012, s. 161). Jak tato bitva zapůsobila na celý kraj, nám dokazuje ustálený obrat *je tady pusto jak u Jankova*.

Inspirací pro vznik frazémů byli i historické osobnosti, přesněji řečeno, jejich výroky. Jako názorný příklad si uveďme větu českého krále Jana Lucemburského, která zněla: „*Toho bohdá nebude, aby český král z boje utíkal.*“ Tento výrok pronesl, když slepý bojoval na straně Francouzů v bitvě u Kresčaku v roce 1346, v níž Angličané zvítězili a český král, Jan Lucemburský, padl. Tato památná věta se frazeologizovala a užívá se pro označení odvahy, kuráže jít do konfliktu a odhodlání nevzdát se. V jiných frazémech můžeme přímo najít i jméno konkrétní významné dějinné osobnosti. Např.: *máš řeči jako Palacký/ej* (použijeme pro označení mnohomluvného, případně politicky výmluvného člověka). Pouze na okraj připomeňme i různé přídomek historických osobností, jež nejsou typickými frazémy, ale i tak nesou některé z rysů frazeologizovaných obratů: víceslovnost, ustálenost či obraznost. Mezi takové případy řadíme názvy typu *patron české země* (o sv. Václavovi), *otec vlasti* (o Karlu IV.), *otec*

národa (o Františku Palackém), nebo označení typu *šelma ryšavá* (o českém králi Zikmundovi) či *zimní král* (o Fridrichu Falckém).

Frazeologické obraty také zobrazují dřívější feudální poměry (*Panská láska po zajících skáče*). Kromě toho, že frazémy vypovídají o válkách a jiných historických událostech, odrážejí se v nich také záležitosti politické, ekonomické a kulturní. Dokažme to na frazémech s výrazy označujícími středověké reálie. Např.: *husarský kousek* – tento frazeologický obrat připomíná lehké jezdectvo, husary, mající původ v uherském jezdeckém vojsku husarů z 15. století. *Husarský kousek* tedy pojmenovává smělý, odvážný či divoký čin. Dalším příkladem může být obrat *pražská defenestrace*. Užívá se ho ve významu zbavení se nevhodného představitele. Dokonce i nenápadně tvářící se frazémy jako *hulí jako fabrika* či *má tváře jako slabikáře* v sobě odrážejí skutečnost své doby. První z nich je reakcí na existenci továren/fabrik na uhlí, druhý na tlusté učebnice, slabikáře, pro začínající školáky. Ve frazeologických obrazech se zrcadlí i pokroky techniky. Jako příklad uvedu tři varianty téhož frazému: nejstarší frazém vzniklý v období parní dopravy zněl *jet plnou parou*, jeho novější varianta byla modifikována na výrok *jet na plný plyn* a jako jeho nejnovější varianta je užívána forma *jet kosmickou rychlostí*. Všechny tyto varianty se používají v témže významu.

České frazémy také vypovídají o historické zkušenosti Čechů s jinými národy, s nimiž přicházeli a přicházejí do styku. Přirozeně se často týkají těch, s nimiž Češi žili nebo žijí v jednom státě nebo s nimiž sousedí. Asi nepřekvapí, že ve frazémech se odrážejí i negativní zkušenosti, které vyplývají z problémů soužití. To se převážně týká Židů a Cikánů/Romů. Mezi takové případy by patřily například tyto obraty: *mazaný jak žid, to je židovina, tady je to jak u cikánů, máš tu jak v cikánské/-ý boudě, lže jako starý/-ej cikán/-ka*. Setkat se můžeme i s frazémy, které mají ironický nádech, např. *zadarmo ani kuře nehrabe*.

Mezi frazémy řadíme i ustálená spojení biblického původu, tzv. *biblicismy* či obraty antického původu. Mezi taková spojení patří např. *vstát z mrtvých, Kainovo znamení, Damoklův meč, Sisyfovská práce, Achillova pata*. Některé frazeologizmy vznikly přímo v publicistickém stylu, to jsou tzv. *publicismy*. Např. *naplňovat cíle, politické spektrum apod.* Takové frazémy dokážou velmi zkratkovitě pojmenovat a vystihnout složitou situaci.

1.4 Prostorové motivy ve frazémeh

Rozumění pod pojmem prostor je různorodé (individuální). Můžeme si představit prostor životní, osobní, sociální, komunikační apod. Nebo si naopak pod tímto pojmem představíme nějaké prosté místo. I náš celkový pohled na svět je zakotven v jazyce. Lidské zkušenosti se světem a s prostorem výstižně zachycují právě frazeologické obraty. Bohatě se v nich uplatňují prostorové motivy. „*Z hlediska sémantiky lze sebrané frazémy rozčlenit do různých tematických okruhů, např. frazémy z oblasti lesa: Jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá, z oblasti společenských her, např.: je ve vlně (má dobrou kartu), má bolesti v krajině dolní (váhá s vynesemím karty) nebo podle uplatnění klíčových slov (např. nebe, ráj × peklo; brána, cesta...).*“ (Naše řeč, ročník 90 (2007), číslo 3).

Mezi frazémy s prostorovými motivy řadíme všechny druhy frazémů, zejména přirovnání (*dopadli jako sedláci u Chlumce*), pořekadla (*jedním zadkem na dvou židlích sedět nemůžeš*), přísloví (*sedávej, panenka, v koutě, budeš-li hodná, najdou tě*). Do prostorových frazémů můžeme zařadit i výrazy dnes již zastaralé. Např. *lepší za svým snopem než za cizím mandelem*). Stejně tak sem spadají ustálené výrazy běžně hovorové, knižní, profesní, slangové či regionální. Dále do prostorových frazémů řadíme obraty, které jsou určeny svým původem, tedy místem, odkud pocházejí. Např. *nosit sovy do Atén, nosit dříví do lesa, všechny cesty vedou do Říma. „Proti tomu lze postavit varianty stylově zčásti odlišné: být nenápadný jako Eskymák na poušti / sáně na Sahaře / bagr pod listem / slon v jahodách / jako žirafa v ledničce / jako tří-/pětimetrový hovno na dálnici (viz i antonymum nenápadnej j. Cikán v Chánově).*“ (Naše řeč, ročník 90 (2007), číslo 3). Stylově rozmanité jsou i frazémy typu *„dívat se / koukat / zírat / vejrat / čumět jako kráva/tele na nový/á/é vrata / do lékárny // j. bacil do lékárny / bacil do pračky // j. husa do flašky či neologismus j. slípka do mikrovlnky.*“ (Naše řeč, ročník 90 (2007), číslo 3).

Při použití prostorových frazémů může také dojít k situaci, kdy význam není jednoznačný. Např. *vyletěl jak čert ze škatulky* může znamenat, že daný člověk zareagoval rychle, agresivně, neuváženě, zběsile, ale i rozčileně. Dále u prostorových frazémů nalezneme výrazy pro otvory umožňující pohyb ven a dovnitř, např. *brána do světa, otevřít či zavřít někomu dveře někam, slepá ulička, horem dolem, sem a tam*. Prostorové výrazy se uplatňují ve frazeologických obrazech hodnotících *„hluboké oči × plytké řeči, vysoké cíle × nízké úmysly.*“ (Naše řeč, ročník 90 (2007), číslo 3).

1.5 Užívání nespisovných a vulgárních složek ve frazeologii

Ve frazeologických obrazech se mohou vyskytovat i složky nespisovné, někdy dokonce až vulgární. Mezi frazémy s nespisovnými komponenty patří např. *pozdě bycha honit, mít na někoho pifku, dávat si bacha, brumlal si pod fousy*. Pokud je jeden komponent zabarven vulgárně, nemusí to automaticky znamenat, že je vulgární celý frazém. Není to ani důvod k tomu, abychom takový obrat vylučovali z celého oboru frazeologie. Některé vulgární frazeologické obraty jsou často používány v běžné komunikaci, proto je leckdy ani za hrubé nepovažujeme. Např. *stát s otevřenou hubou, padl na hubu, má hubu šejdrem, nemá co do huby, líná huba – holé neštěstí, má plnou hubu slibů, mazat med kolem huby*.

V ustálených slovních spojeních se také můžeme setkat se slangovými nespisovnými prvky. Ovšem může dojít i k tomu, že slangové výrazy přejdou do spisovného jazyka, a to prostřednictvím hovorové mluvy. Některé slangové výrazy pronikly do spisovného jazyka v přeneseném významu a staly se tak součástí běžně mluvené frazeologie. Mezi takové případy řadíme např. „*zahrát do autu; být, stát v ofsajdu (u obou původních termínů anglického původu, které jsou jejich klíčovými komponenty, došlo přitom k stylovému přehodnocení, byly v odborné terminologii nahrazeny termíny českými a vytlačeny do slangového vyjadřování); jít do finišu; zařadit zpátečku; být fit (funguje dokonce v názvu celospolečenské akce); hrát, jednat fér.*“ (Naše řeč, ročník 62 (1979), číslo 1). Často jsou nespisovné frazémy využívány také ve sportovní publicistice, např. „*mít prošítej žaket „prohrát (v cyklistickém závodě)“; jet v háku „na zadní pozici“; (v)opálit (soupeřům) uši z háku „předjet je ze zadní pozice.*“ (Naše řeč, ročník 62 (1979), číslo 1).

2. Prostědělovací styl

2.1 Charakteristika prostědělovacího stylu

Prostědělovací styl se zaměřuje na komunikaci běžně dorozumivací (hovorovou). Zahrnuje projevy běžného dorozumivacího styku v rodinném životě, na pracovišti, v zájmovém prostředí (při sportu, rekreaci a jiných zájmových činnostech), při přátelských setkáních, ve společnosti nebo v přátelské soukromé korespondenci. Jedná se o projevy spontánní, většinou nepřipravené. Projevy náležející do této stylové oblasti jsou realizovány buď běžně mluveným jazykem, nebo spisovným jazykem, a to jeho formou hovorovou. Někteří mluvčí, převážně na vesnici, využívají často formu dialektu, tedy jazykového útvaru místně, územně omezeného, případně útvarů nadnářečních (interdialektových). Značné je také užívání slangu (školního, sportovního) nebo obecné češtiny, která je typická svými hláskovými odlišnostmi, tzn. změnou kvality samohlásek, např. *nemusim, nemam*, a redukcí souhláskových typů, např. *dycky*. Kromě hláskových odchylek se vyskytují také odchylky tvaroslovné, např. *my bysme*, místo *my bychom*.

Ve větších průmyslových centrech a ve městech se užívá v běžně dorozumivacích projevech tzv. mluva městská, která se vyznačuje značnou variabilitou jazykových prostředků. Běžně dorozumivací projevy mohou tedy být realizovány různými útvary a formami národního jazyka. Příznačné pro komunikaci běžně dorozumivací je také časté užití citoslovcí, nadávek, přezdívek, parazitních slov (s nulovým významem), např. *vlastně* nebo intenzifikačních výrazů, např. *to je hustý*.

Za typický rys prostědělovacího stylu považujeme také apelové výrazy, např. *znáte to*, i rutinní formule (poděkování, pozdrav) nebo kontaktové dovětky, např. *vid', že jo*. Velmi časté je také nadměrné využívání ukazovacích zájmen, např. *Ta Petra, ta to tak hezky vymyslela*. Ze stylistického hodnocení projevů mluvených nebo psaných abstrahujeme rysy mluvené nebo psané řeči a zkoumáme stálé faktory, za nichž mluvená nebo psaná řeč probíhá. Jazyková teorie vystihuje všechny charakteristické rysy psané řeči. Tyto základní rysy bychom měli znát, protože psaný projev se obecně považuje za vizitku občana. Základní jazykovou příručkou pro veřejnost jsou Pravidla českého pravopisu.

„Projevy v oblasti běžně dorozumivací mají většinou ráz *neveřejný, soukromý*;

bývají zpravidla omezeny na úzký okruh účastníků a mají nejčastěji formu dialogu. Na stupni veřejnosti a na počtu účastníků zčásti závisí i jazyková realizace: Čím je projev méně soukromý a čím je širší okruh účastníků, tím větší bývá odklon od jeho jazykové formy územně nebo sociálně omezené, tím spíše se užívá hovorové formy spisovné, nebo o ni mluvčí alespoň usilují (upadajíce někdy až do hyperkorektnosti, hyperspisovnosti).“ (Jedlička, Formánková, Rejmánková, 1970, s. 32).

Přímý kontakt účastníků, kteří se podílejí na projevu a jejich bezprostřední znalost situace, často vede k tomu, že jazykové vyjádření není úplné. Může být doplněno různými prostředky mimojazykovými, které u autora i u adresáta projevu usnadňují dorozumění. Všechny tyto prostředky jsou typickým rysem spontánního mluveného projevu. Úloha mluvené řeči stále vzrůstá, ale i tak pokulhává jazyková kultura mluveného slova za ostatními složkami české jazykové kultury.

Příručka Výslovnost spisovné češtiny stále nedosahuje popularity Pravidel českého pravopisu. Jednou z variant prostědělovacího stylu je umělecká stylizace konverzačních projevů. Setkat se s ní můžeme v současné próze, v divadelních hrách nebo ve filmech. Zajímavá je také mluvenostní složka v literárním díle. Zde hraje velkou roli využití intonace, frázování a dynamika řeči. V literárním díle se také kromě jazyka spisovného uplatňuje teritoriální dialekt, obecná čeština, interdialekt apod. Vhodnost volby prostředků posoudí kritický čtenář nebo posluchač.

2.2 Faktory konstituující mluvený projev

Mluvenost je způsob realizace jazykového vyjadřování. Umožňuje využít plně intonačních prostředků a dynamického členění věty i nadvětných útvarů. Typická je jednoduchá větná stavba, objevují se často osamostatnělé větné členy, vsuvky či elipsy (výpustky). Není zde pocíťována potřeba pevné organizace vět, souvětí, či celého projevu. Významnou úlohu hraje především dynamika, frázování a intonace řeči. Příznačný je i syntakticky nečleněný proud, tzn., že hranice vět je obtížně sledovatelná.

Realizace vyjadřování může probíhat dvojím způsobem: verbálním (mluvený a psaný projev) a neverbálním (gestikulace a mimika). Vyjadřování neverbální je umožněno přítomností adresáta mluveného projevu. Příčinou takového vyjadřování může být neschopnost mluvčího vyjádřit se nebo to může být důvod citový. Gestikulace a mimika představují v promluvách druhotný sémiologický systém, závislý většinou na

systemu jazykovém. Ve skladbě si tyto prostředky zasluhují pozornost pro svůj nadměrný výskyt na místě prostředků predikačních, z čehož vyplývá jejich intenzivní sdělná platnost.

Důležitou okolností, která ovlivňuje větnou stavbu mluveného jazyka, je vázanost promluv se skutečností kolem mluvčího a adresáta. Mluvené projevy dialogické jsou všechny situačně vázané, jiné mohou být situačně nevázané. *„Při promluvách situačně nevázaných se vytváří nová „situace“, tedy všechny vztahy uvnitř ní, musí být zahrnuta v promluvě. Tak např. při vyprávění pohádky podává vypravěč ucelené sdělení o nějaké cizí „situaci“ a vypravěč sám nebo posluchač zůstávají mimo vyprávění, mimo popisované vztahy. „Situace“ vlastně „vytvořená“ při vypravování je ovšem ve vztahu ke skutečnosti úplná jen relativně. Každé takové vypravování obsahuje četná místa neurčitosti a např. v tvůrčí práci literární se s nimi jako se samozřejmostí počítá. Možno říci, že čím méně je míst neurčitosti, tím větší je míra explicitnosti textu.“* (Chloupek a kol., 1990, s. 155). Promluvy situačně vázané souvisí s živou, aktuální situací, která tu působí i na jazykové vyjadřování. Neúplnost vyjádření v promluvách situačně vázaných nepostihuje přímo kvalitu lexikálních a mluvnických prvků, vstupujících do vyjádření, ale působí na jejich výběr. Nutným doprovodným jevem neúplnosti situačně vázaných promluv je nadměrná explicitnosti a pleonastická nadbytečnost vyjádření vzhledem ke skutečnosti. Situační vázanost promluv není typická ani výhradně pro spisovné projevy, ani pro projevy nářeční a jiné.

Dalším činitelem, který působí především na syntax komunikátu, je přítomnost či nepřítomnost adresáta projevu. Přítomností rozumíme aktivní spoluúčast posluchače a jeho případnou reakci. Právě pro mluvené komunikáty je příznačná přítomnost adresáta. Aktivní přítomnost adresáta působí na syntaktickou strukturu hojností apelačních syntaktických prostředků, tzn., že jsou využívány například řečnické otázky, věty se zevšeobecňujícím podmětem vyjádřené predikací v 2. osobě, tj. vykáním nebo tykáním. Pro běžně dorozumivací komunikaci je nepochybně velmi důležitá citovost či necitovost projevu. Mluvené projevy jsou více citově zabarvené než projevy psané. K zvýraznění citovosti si mohou mluvčí vybrat z bohaté škály vhodných výrazových prostředků.

2.3 Slovosled a stavba prostědělovacího komunikátu

„Učení o aktuálním členění výpovědi je založeno povýtce na analýze psané řeči. Týká se vlastně vybavování představ a jejich jazykového ztvárnění v soudy, z hlediska původce jazykového projevu je k tomuto řečotvornému procesu třeba rozmyslu a času – to jsou takové konstitutivní faktory, které provázejí řeč psanou, nikoli mluvenou a manifestují se převážně v monologu.“ (Čechová, Chloupek, Krčmová, Minářová, 1997, s. 138).

Pokud má mluvčí dostatek času na přípravu svého projevu, může své myšlenky i v mluvené řeči stylizovat tak, jako by byly psány. Nevýhodou je, že běžná řeč je většinou nepřipravená a není provázena takovými příznivými jevy, jako je prostor pro velkou a pečlivou přípravu. Vliv na uspořádání vět a celkový slovosled mají subjektivní faktory, např. jazykový talent mluvčího či jeho pohotovost. Naopak k objektivním faktorům, které mají vliv na výslednou promluvu, patří časový prostor, společenské postavení mluvčího, tj. zda se v hovoru musí prosazovat, či nikoliv, dále sem patří míra jistoty mluvčího či stupeň citovosti promluvy.

Základní roli hraje také jádro výpovědi. Je důležité, jestli je umístěno ve středu výpovědi nebo jestli je posunuto na začátek. Posunutí jádra výpovědi je umožněno především zvukovými poměry v promluvě, totiž důrazovým a intonačním vytyčením jádra výpovědi. Typické pro tento styl je libovolné rozmístování slov, četné apoziopéze, různá přerušování. Všechny tyto aspekty můžeme označit jako individuální rysy projevu.

Kompoziční stavba běžně dorozumivací komunikace je individuální a její struktura je volná. Neexistuje tu členění komunikátu na uzavřené úseky. Řazení motivů je volné, asociativní (někdy až chaotické) a v jazykovém vyjádření leckdy chybí dokončení motivu (např. pozoruje-li mluvčí u posluchače zásadní nesouhlas, může motiv opustit a přejít k jinému). Někdy jsou v promluvě některé motivy vyjadřovány velmi často a bývají doplňovány motivy vedlejšími.

Charakteristickým rysem pro tento styl je informační postup a prosté vypravování bez propracované struktury. Text je často členěn jen svou dialogickou formou, takže vertikální členění textu se v zásadě neuplatňuje. Nepřipravenost komunikátu a mluvenost vedou k tomu, že není vždy zcela jasně intonačně vymezena hranice výpovědních celků, a pak je obtížné sledovat hranice výpovědí, a tudíž analyzovat jejich stavbu. Pro aktuální členění výpovědi je využívána především intonace a dynamika. Tyto prvky nesou výrazné signály emocionality. Při stavbě

souvětí mívají přednost polysémantické spojovací prostředky jako *že, když, co* před spojkami významově výhradními. Často se vyskytují také anakoluty, kontaminace, dodatečně připojené větné členy či elipsy. V nepřipravených projevech se uplatňují všechny typy modalit (postojová, voluntativní i jistotní). Dále je typické vystřídání všech slovesných osob a časů během mluvené řeči. „*Lexikální stavba textů je charakterizována vrstvou tzv. kolokvialismů, hovorových slov a frazémů, které stojí na pomezí spisovnosti. Tyto lexémy tvoří specifickou stylovou vrstvu tohoto stylu. Jde o výrazy vzniklé mimo spisovný jazyk, které do něj postupně pronikly, nebo o výrazy, které z různých důvodů, většinou společensko-sociálních, ze spisovného jazyka vystupují (v češtině např. mnohé běžné výrazy přejaté kdysi z němčiny).*“ (Čechová, Chloupek, Krčmová, Minářová, 1997, s. 141).

Častou složkou mluvených projevů jsou také slova kontaktová, částice, citoslovce či parazitní výrazy. Nezanedbatelný podíl na výstavbě textu mají zájmena. Lexikální stavba projevů s funkcí sdělnou je nadále poznamenána vysokou frekvencí slov profesních, nespisovných oblastních, slangových a dialektových. Naopak mezi výrazy, se kterými se takřka v tomto stylu nesetkáme, patří výroky knižní.

V mluveném projevu vystupuje do popředí obsah sdělení, nikoliv forma. Komunikáty této funkční oblasti vznikají obvykle neveřejně a spontánně a jsou převážně vytvářeny za přímého fyzického a psychického kontaktu s příjemcem (adresátem), a to ve skutečné interakci.

2.4 Vztah prostědělovacího stylu k ostatním funkčním stylům

Prostědělovací funkční styl se může prolínat v jednotlivých komunikátech a může se i sblížovat s jinými styly. Vzniká pak tzv. přechodová oblast textů, kde není na první pohled úplně jasné, o jaký funkční styl se jedná. Jako příklad můžeme uvést pracovní konverzaci, která je na pomezí funkčního stylu sdělovacího a odborného. Dochází zde k mísení prvků obou těchto stylů a ihned není úplně zřejmé, který prvek náleží k jakému stylu.

Pro prostědělovací styl není vytvořen žádný komunikační model, kde by bylo jasně dané, jak má správná komunikace vypadat. Každá komunikace vychází z určité situace a vzniká za určitých podmínek. Svou roli při kvalitě projevu hraje také jazykový talent a jazyková schopnost mluvčího. Spornou otázkou lingvistů je, zda se dá v češtině,

v rámci prostěsdělovacího stylu, hovořit o stylovém typu konverzačním. Například ve francouzštině či v angličtině takový styl oficiálně existuje. Od jiných funkčních stylů se oblast prostěsdělená odlišuje především tím, že v něm hrají velkou roli subjektivní slovtvorní činitelé, zatímco ostatní styly dávají přednost objektivním činitelům. Větší roli, než u jiných stylů, hraje také role sociálního prostředí, např. rozdíl je, zda se komunikace odehrává v prostředí mládeže, nebo mezi dospělými.

2.5 Užívání frazeologie v prostěsdělovacím stylu

Prostěsdělovací funkční styl je typický výskytem hojného množství frazeologických obrátů. Roli zde hrají komunikační schopnosti mluvčího, tedy rychlost, pohotovost, výřečnost, obratnost apod. Jednou z oblíbených forem frazémů jsou přirovnání. Spadají sem přirovnání neutrální (*šťastný jako blecha*) a expresivní s kladným či záporným významem, které v sobě nesou citové zabarvení.

Mezi další frekventované formy frazémů v běžné komunikaci patří pranostiky, pořekadla, přísloví či rčení. Velmi často se v prostěsdělovacím stylu můžeme setkat s krátkými, dobře zapamatovatelnými obraty, např. *líná huba, holý neštěstí, pro dobrotu na žebrotu*. Formy frazémů jsou rozmanité, vyskytují se někdy zkrácené nebo nedokončené obraty. Může k tomu vést přesvědčení mluvčího, že adresát ví, jak by mělo dokončení znít, a proto považuje za zbytečnost frazém dokončit, např. *všude dobře ...* Jak již bylo výše řečeno, prostěsdělovací styl se uplatňuje ve formě psané či mluvené, z toho logicky vyplývá, že frazeologické obraty se taktéž vyskytují v obou variantách. Frazémy však mohou být zastoupeny v obou případech nějakými symboly. V mluvené situaci jsou to většinou gesta nebo mimika, v psaném případě to mohou být značky, tzv. Smajlíci. Tyto značky dokážou vyjádřit lidskou náladu, názor, kladný či záporný postoj nebo momentální pocity. Mezi nejvyužívanější Smajlíky patří tyto: ☺ (může znamenat např. *šťastný jako blecha*), ☹ (může znamenat např. *to je smůla*). Problémem těchto zkratkovitých značek může být nedorozumění, tedy to, že každý člověk může daný symbol pochopit jinak.

Používání frazémů je příznačné pro dospělé, mládež, ale i děti. U nejmladší generace máme na mysli především obraty převzaté z různých her, zaklínadel či říkad. Může se jednat o ustálená spojení jako *abraka dabra, simsala bim, přihorívá – hoří, před pikolou za pikolou*, apod. Dalšími rozšířenými frazémy v běžné komunikaci jsou

obraty s příznakem kletby nebo přísahy, např. *čert to vem, hrom aby do tebe uhodil, ať se do země propadnu, jako že se jmenuji*.

S nejrůznějšími frazémy se také můžeme setkat na internetu, například v seznamkách. Jedná se o obraty typu: *ve dvou se to lépe táhne, samota je zlá, čekám na tu pravou*. Mládež na internetu užívá spoustu ustálených frazeologických obrátů. Jejich inspirace může pramenit z televize nebo z rádia. Dokladem toho může být například nějaký chat nebo diskuze na určité téma na internetu. Zde může docházet i k různým modifikacím či k nepřesnému užívání frazémů, například užití bez háček a bez čárek.

II. PRAKTICKÁ ČÁST

1. Cíle a koncepce dotazníku

Cílem praktické části této bakalářské práce je zjistit, jak dobře lidé znají různé frazeologické obraty, ustálená slovní spojení, přirovnání, pranostiky, rčení a jestli je vůbec v běžné komunikaci užívají. Dalším cílem je zjištění, zda lidé daným frazeologickým obratům rozumí a znají jejich význam nebo jestli je pouze bezmyšlenkovitě používají. Základem celé praktické části je dotazníkové šetření, jehož výsledky jsem následně zpracovala do grafů.

Jádrem je tedy dotazník, který byl předložen padesáti respondentům. Tato skupina lidí zahrnovala obě pohlaví (ženy i muže), osoby se vzděláním různého stupně (základní škola, učební obor bez maturity, učební obor s maturitou, střední škola a vysoká škola) a dále osoby různého věku. Dotazník byl předložen celkem dvaceti pěti ženám a dvaceti pěti mužům. Z tázaných dvaceti pěti žen dosáhlo pět základního vzdělání, pět učebního oboru bez maturity, pět učebního oboru s maturitou, pět žen mělo středoškolské vzdělání a pět žen bylo vysokoškolsky vzdělaných. Ve stejném poměru byli rozděleni i muži.

Hlavička dotazníku je tvořena třemi základními otázkami. První z nich se týká dosaženého stupně vzdělání, druhá věku a třetí pohlaví respondenta. Další část je již zaměřena na samotný výzkum.

Dotazník je koncipován tak, aby prověřil širokou škálu frazeologických obrátů. Otázky jsou zaměřeny na antické frazémy, prostorové frazémy, lidová přísloví, různá přirovnání a pranostiky.

Obsahem dotazníku je celkem deset otázek, z nichž prvních osm má dalších pět podotázek. Devátý úkol je tvořen čtyřmi výroky slavných dějinných osobností a úkolem respondenta bylo doplnit osobu, která uvedenou větu pronesla. Poslední, tedy desátá otázka, pouze prověřuje, zda lidé tyto obraty užívají v běžné komunikaci či nikoliv.

Koncepce daných oddílů je různá. U některého cvičení stačí odpovědět jednoslovně, u jiného je třeba uhádnout a dopsat skrytou pranostiku v celém správném znění. Vyskytuje se zde i cvičení, ve kterém se nabídnuté výrazy pouze vhodně pospojují se správnými významy.

První oddíl zjišťuje, zda lidé vědí, jakými ustálenými slovními spojeními jsou

označovány některé významné historické osobnosti. Nejedná se přímo o frazémy, ale nesou některé frazeologické rysy, jako je např. ustálenost, víceslovnost apod. Úkolem respondenta bylo pouze formou spojování přiřadit k historickým osobnostem, co nejvhodnější výrok. Např. *J. A. Komenský – učitel národů, František Palacký – otec národa, Zikmund Lucemburský – liška ryšavá, svatý Václav – patron české země, Karel IV. – otec vlasti.*

Druhý oddíl je zaměřen na prověření znalosti antické frazeologie. Úkolem tázaných respondentů bylo správně doplnit podstatná jména tak, aby vznikla ustálená slovní spojení. Záměrem tohoto cvičení bylo zjistit, zda lidé ještě vůbec znají takovéto zastaralé výrazy. Jedná se o výrazy typu *danajský dar, Ariadnina nit, Pandořina skříňka, Augiášův chlév a Amorův šíp.*

Následující úkol se týká archaických, tedy zastaralých frazémů. Zde měl respondent pouze přiřadit k daným obrátům vhodnou možnost z uvedené nabídky. Správné řešení mělo vypadat následovně. *Pyrrhovo vítězství – draze zaplacený úspěch, Achillova pata – zranitelné místo, Damoklův meč – visící hrozba, Sisyfovská práce – nesmyslná činnost, Kainovo znamení – člověk obtěžkán vlastní vinou.*

Čtvrté cvičení je věnováno frazeologickým obrátům prostorovým. V první podotázce jsem využila i frazeologický obrat, který zobrazuje historickou událost. Úkolem respondentů bylo doplnit jednoslovnou odpověď. Tedy prostor, který se jim zdál nejprůhodnější. Správné odpovědi měly vypadat takto: *dopadli jako sedláci u Chlumce, lepší za svým snopem než za cizím mandelem, nosit dříví do lesa, všechny cesty vedou do Říma, nosit sovy do Athén.*

Úkolem páté části dotazníku bylo, aby respondenti doplnili uvedené obraty, co možná nejvhodnější variantou, dle vlastního mínění. Jsou to všeobecně známé frazémy, tudíž toto cvičení nečinilo celkově zas tak velký problém. Správné řešení by mělo vypadat následovně. *Je mu to platné jako mrtvému zimmník, zvyk je železná košile, lže, jako když tiskne, komu není rady, tomu není pomoci, devatero řemesel, desátá bída.*

Šestý oddíl poskytuje tázaným osobám vůbec největší prostor pro vlastní kreativitu. Je zde charakterizováno pět různých přísloví a úkolem tedy bylo, napsat jejich správné znění. Cílem bylo zjistit, zda lidé vůbec znají význam daných přísloví nebo je jen pouze bezmyšlenkovitě používají. Je zde popsán jejich smysl (význam) a ten měl být nápomocný k vyřešení úlohy. Jaká přísloví byla ukryta pod charakterizovanými obraty, vidíme zde. *Někdo něco získal, aniž by věděl jak (aniž by na tom měl jakoukoliv zásluhu) – Přišel k tomu jak slepý/-ej k houslím. Každý mluvíme o něčem jiném – Já o*

voze, ty o koze. Být někde navíc, být nepotřebným – Být pátým kolem u vozu. Jak se chováme k lidem, tak se oni budou chovat k nám – Jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá. Člověk opakuje riskantní věc tak dlouho, než se mu vymstí – Tak dlouho se chodí se džbánem pro vodu, až se ucho utrhne.

Sedmý oddíl je zaměřen na prověření znalosti přirovnání. Úkolem bylo dopsat jednoslovnou odpověď, tedy doplnit nejpříhodnější zvíře. V zadání bylo uvedeno adjektivum a respondent měl doplnit vhodné substantivum např. *pilný jako včela/včelka, zdravý jako ryba/rybička, hladový jako vlk, mazaný jako liška, volný jako pták.*

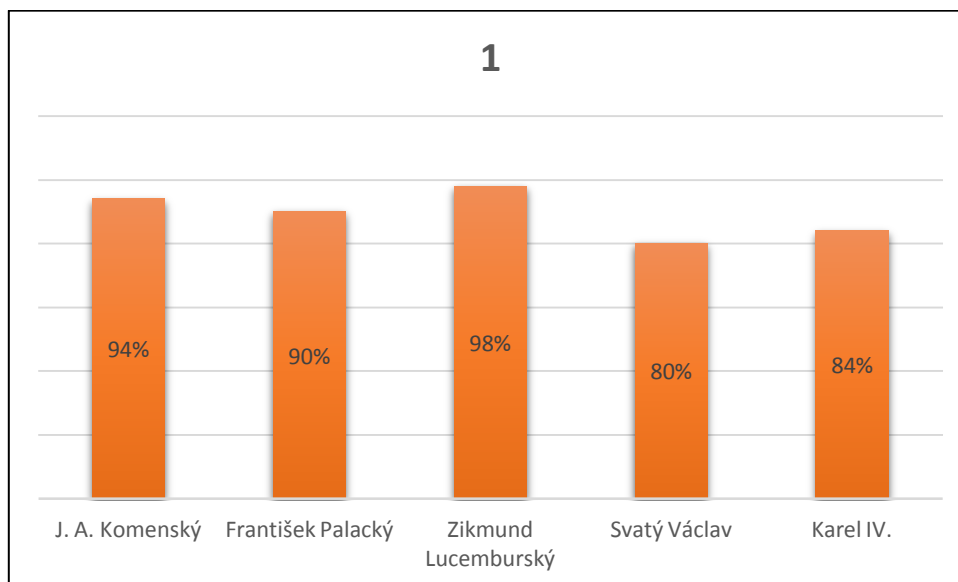
Osmý úsek se týká pranostik, které se váží ke jménům. Cílem tentokrát nebylo zjistit, zda lidé chápou význam těchto ustálených frazeologických obrátů, ale to, jestli vůbec vědí, k jakému datu se pranostiky váží. Úkolem tedy bylo doplnit přesná data k uvedeným pranostikám. Lidé většinou přesný datum neznali, doplňovali tedy povětšinou alespoň měsíc. Správné řešení uvádím následovně. *Medardově kápě, čtyřicet dní kape – 8. června. Na svatého Řehoře, líný sedlák, který neoře – 12. března. Svatá Markéta hodila srp do žita – 13. července. Na svatého Jiří vylézají hadi a štíři – 24. dubna. Svatá Anna – chladna z rána – 26. července.*

Předposlední, tedy devátá část, se skládá z významných výroků slavných historických osobností. Úkolem dotazovaných osob bylo správně doplnit dějinnou osobnost, která pronesla daný výrok. Toto cvičení bylo pro respondenty jedním z nejobtížnějších. Správné řešení mělo vypadat takto: *„Toho bohdá nebude, aby český král z boje utíkal.“ – Jan Lucemburský. „Vidím město veliké, jehož sláva hvězd se bude dotýkat.“ – kněžna Libuše. „Lomikare, Lomikare, do roka a do dne.“ – Jan Sladký Kozina. „Přišel jsem, viděl jsem, zvítězil jsem.“ – Gaius Julius Caesar.*

Poslední dotaz prověřuje, zda lidé v běžné komunikaci užívají ustálená slovní spojení, rčení, pořekadla, pranostiky, přirovnání či různá přísloví. Tázání pouze vybrali jednu z nabízených možností – ano či ne.

2. Výsledky dotazníkového šetření

1) Přiřaďte významné osobnosti k daným možnostem.

Uvedené grafické znázornění zobrazuje výsledky prvního cvičení. Po zhlédnutí procentuálního vyjádření zjistíme, že nejméně obtížné pro respondenty bylo přiřadit *Zikmunda Lucemburského* k tzv. *lišce ryšavé*. V tomto případě správně odpovědělo 49 lidí z 50, což je 98% tázaných. Celkem zde správně odpovídalo 25 žen a 24 mužů.

Na druhém místě se umístil *Jan Amos Komenský*, kterého správně k *učitelovi národů* přiřadilo celkem 47 tázaných (25 žen, 22 mužů.), tedy 94% procent celkového počtu respondentů.

Třetí místo obsadil *František Palacký*, kterého správně k *otcovi národů* přiřadilo 45 lidí (24 žen, 21 mužů), tj. 90% tázaných.

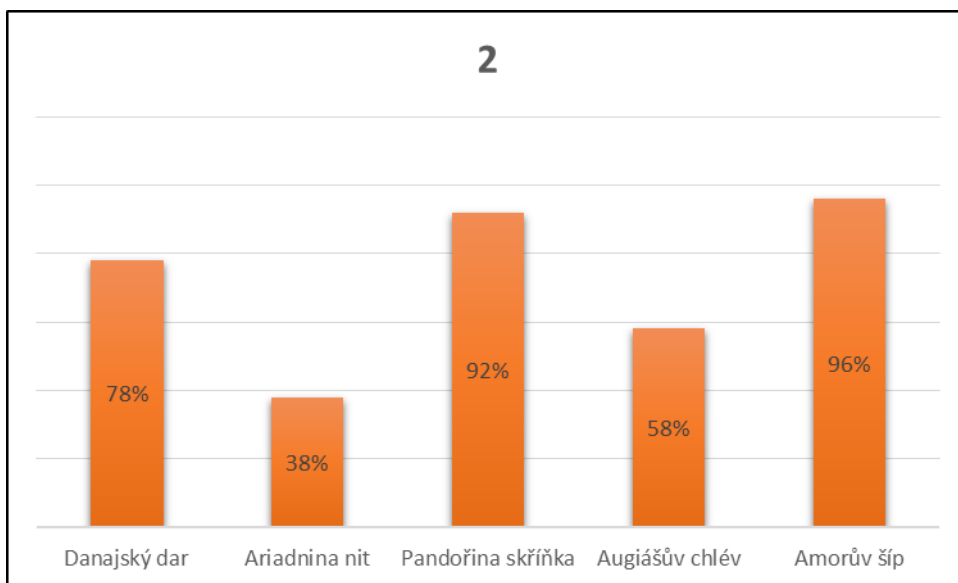
Čtvrtou vhodně přiřazenou osobností k *otci vlasti* byl *Karel IV.* Zde správně odpovídalo 42 lidí (23 žen, 19 mužů), dohromady tedy 84% respondentů.

Svatého Václava ke správné variantě přiřadilo nejméně lidí, a to 40 (22 žen, 18 mužů), celkem 80 % tázaných osob.

V tomto cvičení docházelo mnohokrát k jedné a té samé chybě. Často se stalo, že správné odpovědi u *Karla IV.* a *svatého Václava* byly prohozeny. Leckteří lidé tedy považují *svatého Václava* za *otce vlasti* a *Karla IV.* za *patrona české země*. Druhou, několikrát opakovanou chybou, se stalo přiřazení *Františka Palackého* k *učitelovi národů* a *Jana Amose Komenského* k *otci národa*. Úspěšnější skupinou v konečném

řešení zde byly celkově ženy než muži. Z věkového hlediska nebyl v odpovědích nijak velký rozdíl. Ani stupeň vzdělání v tomto případě nehrál nikterak velkou roli. Z grafu můžeme snadno vyčíst, že většina respondentů si s prvním úkolem poradila bez jakýchkoliv větších obtíží.

2) *Doplňte podstatné jméno tak, aby vzniklo ustálené slovní spojení.*

Druhé cvičení, zaměřené na znalost frazémů antických, činilo dle výsledků více problémů, než úkol předcházející. Z grafického znázornění opět vyplývá procentuální úspěšnost řešení.

Ustálené spojení *Amorův šíp* bylo řešeno nejúspěšněji. Znalo ho 48 lidí z 50 (25 žen, 23 mužů), celkem 96% tázaných.

Jako druhé nejznámější antické ustálené spojení se jeví *Pandořina skříňka*. Správně ji doplnilo 46 lidí (25 žen, 21 mužů), tedy 92% celkového počtu dotazovaných.

Další frazém byl již obtížnější. Jedná se o *danajský dar*. Toto spojení znalo 39 lidí (23 žen, 16 mužů), celkem tedy 78% respondentů.

Předposlední místo obsadilo antické spojení *Augiášův chlév*. V tomto případě správnou odpověď podalo 29 lidí (18 žen, 11 mužů), což činí celkově 58%.

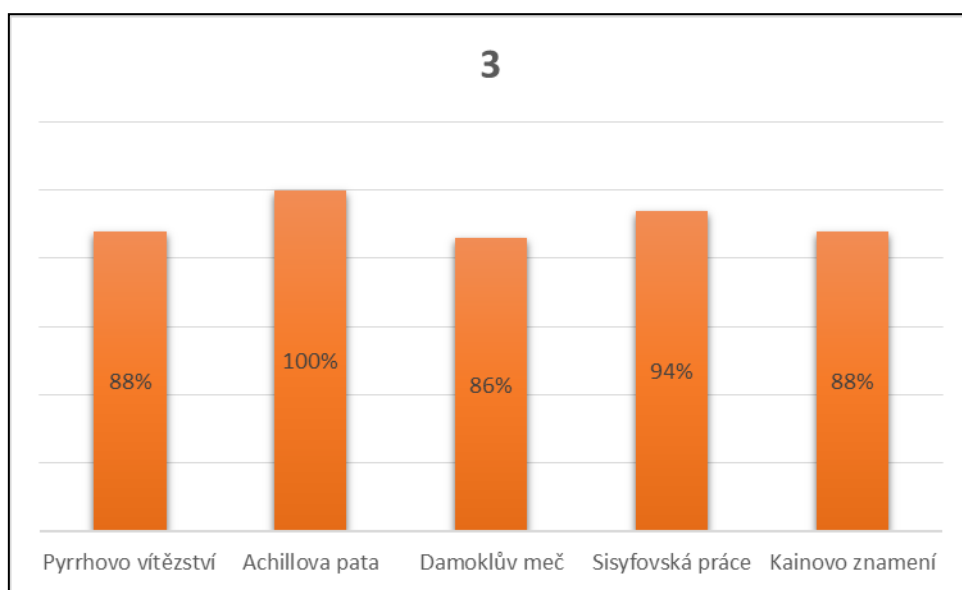
Na posledním místě se umístila *Ariadnina nit*, kterou neznala ani polovina tázaných. Správně bylo schopno odpovědět pouze 19 lidí (13 žen, 6 mužů). Jak tedy

můžeme z grafu vyčíst, toto ustálení spojení získalo nejmenší procentuální úspěšnost správných odpovědí, pouze 38% tázaných znalo tento frazém.

Ve čtyřech případech se stalo, že respondenti místo *Pandořina skříňka*, doplnili *Pandořina schránka*. V případě frazeologického obratu *Ariadnina nit* několik osob uvedlo taktéž špatnou odpověď, a to *Ariadnina studna*. Frazeologický obrat *danajský dar* několik respondentů zaměnilo za *danajský meč*.

Po celkovém zhodnocení jsem došla k závěru, že opět procentuálně dopadly lépe ženy než muži. Zde se již v některých podotázkách projevil stupeň dosaženého vzdělání. *Ariadninu nit* zodpověděli správně povětšinou pouze vysokoškolsky vzdělaní lidé. Z hlediska věkové kategorie byli v tomto cvičení úspěšnější starší lidé, tedy od padesáti let výše.

3) K ustáleným slovním spojením přiřaďte vhodný význam.

Třetí cvičení bylo zaměřeno nikoliv ne na doplňování, nýbrž na přiřazování vhodných významů k daným možnostem. Uvedený graf znázorňuje číselnými hodnotami procentuální úspěšnost řešení.

Frazém *Achilova pata* dopadl nejlépe. Správně odpovědělo 25 žen a 25 mužů, tudíž 100% lidí znalo tento frazeologický obrat.

Na druhém místě se umístil obrat *Sisyfovská práce*, zde bylo úspěšných 47 lidí (23 žen, 24 mužů), celkem 94% tázaných.

Kainovo znamení a *Pyrrhovo vítězství* dopadlo procentuálně úplně stejně. Tyto

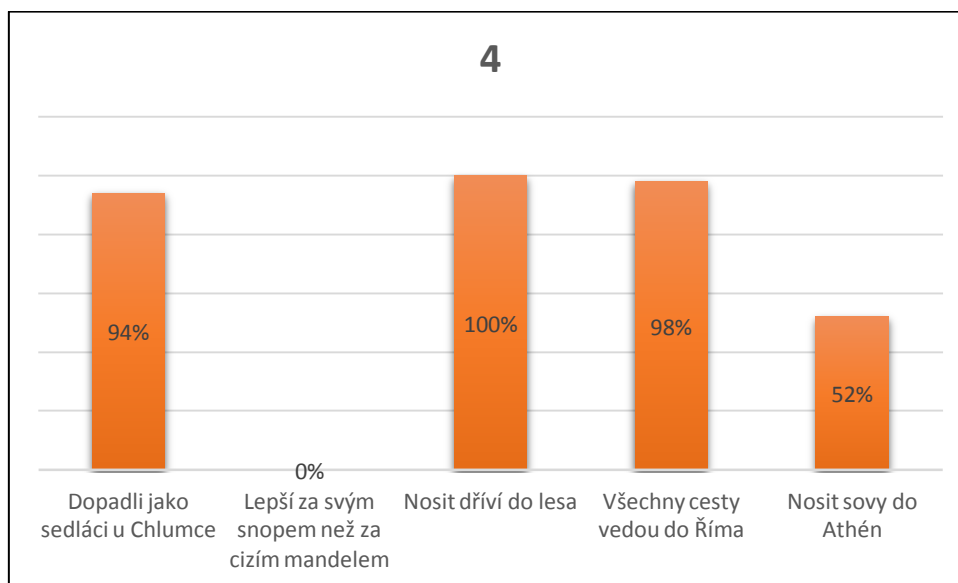
obraty znalo 88% respondentů. U spojení *Kainovo znamení* odpovídalo správně 23 žen, 21 mužů a u *Pyrrhova vítězství* uspělo 24 žen a 20 mužů.

Nejméně známý frazém byl očividně *Damoklův meč*, který získal 86% úspěšnosti, tzn., správně odpovídalo 43 lidí (24 žen, 19 mužů).

K časté záměně docházelo v případě *Damoklův meč* a *Kainovo znamení*. Několik dotazovaných osob uvedlo, že *Damoklův meč* znamená *být obtěžkán vlastní vinou* a *Kainovo znamení* bylo přiřazeno k významu *visící hrozba*.

Celkově úspěšnějšími byly i v tomto cvičení ženy. Výjimkou byl frazeologický obrat *Sisyfovská práce*, kde procentuálně úspěšněji odpovídali muži. Po vyhodnocení dotazníků jsem i zde došla k závěru, že antické frazémy jsou lépe známé u lidí ve věkové hranici padesát let a výše, než u lidí ve věkovém rozmezí dvacet až třicet let. Pokud tento úkol zhodnotím z hlediska dosaženého stupně vzdělání, došla jsem k závěru, že zde toto kritérium nehrálo opět nikterak závažnou roli.

4) *Doplňte nejvhodnější místo.*

Čtvrtý oddíl se týkal prostorových frazeologických obrátů. Úkolem bylo doplnit nejpříhodnější místo. Výsledky jsou zde velmi variabilní.

Z grafu můžeme snadno vyčíst, že 100% lidí bezproblémově doplnilo obrat *nosit dříví do lesa*. Jak je zřejmé, jedná se tedy o nejužívanější frazém mezi lidmi z celého tohoto úkolu.

Druhý nejlépe známý frazém byl *všechny cesty vedou do Říma*. Zde odpovědělo

správně 49 lidí (25 žen, 24 mužů), tedy celkem 98% dotazovaných.

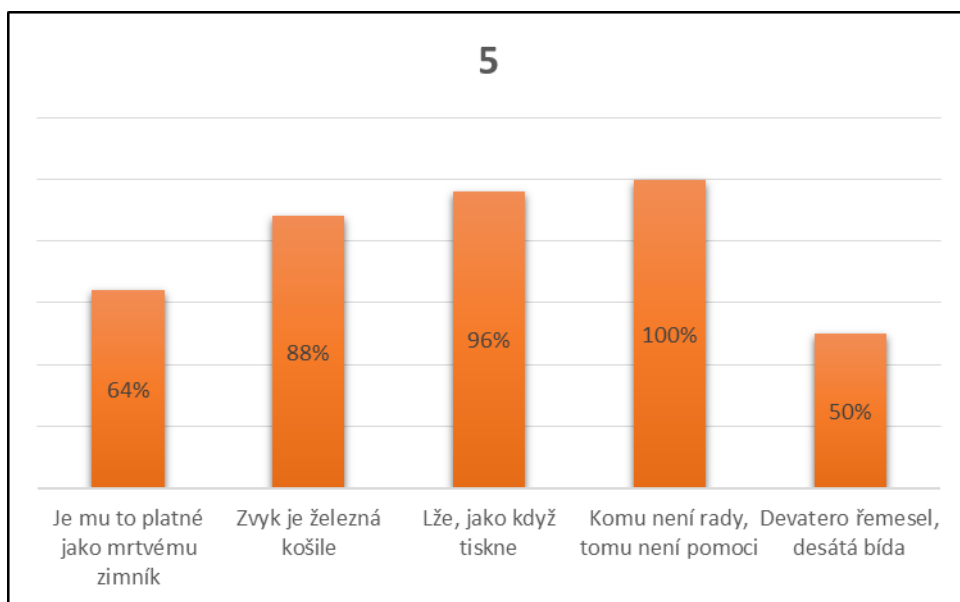
94% lidí správně doplnilo spojení *dopadli jako sedláci u Chlumce*. V tomto případě uspokojivě odpovědělo 47 lidí (25 žen, 22 mužů).

Na předposledním místě skončilo ustálené spojení *nosit sovy do Athén*. Zde odpovědělo 26 lidí (13 žen, 13 mužů), tedy 52% respondentů.

Nejhůře z celého dotazníku dopadl frazeologický obrat *lepší za svým snopem než za cizím mandelem*. Zde neuspěl ani jeden respondent. Nejčastější doplňované varianty byly: *lepší za svým snopem než za cizím plotem* či *lepší za svým snopem než za cizím domem*. V případě obratu *dopadli jako sedláci u Chlumce* se vyskytla i odpověď *dopadli jako sedláci u Bílé hory*. U frazému *nosit sovy do Athén* se několikrát objevila varianta *nosit sovy do lesa*. Dokonce se v odpovědích objevila i varianta *nosit sovy do muzea*.

Porovnání výsledků mužů a žen dopadlo obdobně. Stejně tak věková kategorie respondentů nečinila v odpovědích velké rozdíly. Ani dosažený stupeň vzdělání v tomto cvičení nikterak neovlivňoval výsledky.

5) Doplňte nejvhodnější slovo/slova.

Z uvedeného grafického znázornění můžeme vyčíst, že toto cvičení patřilo mezi méně problémové. Procentuální úspěšnost je poměrně vysoká.

Nejlépe dopadl obrat *komu není rady, tomu není pomoci*. Zde bylo úspěšných 25

žen i 25 mužů, tzn. 100% respondentů.

96% lidí doplnilo správně *lže, jako když tiskne*. Úspěšněji si v tomto případě vedli muži, odpověděli všichni správně, u žen byla úspěšnost o trochu nižší, uspělo jich 23.

V případě následujícím, *zvyk je železná košile*, bylo uspokojivých 44 odpovědí, z toho 23 ženských a 21 mužských, celkem 88% celkového počtu respondentů.

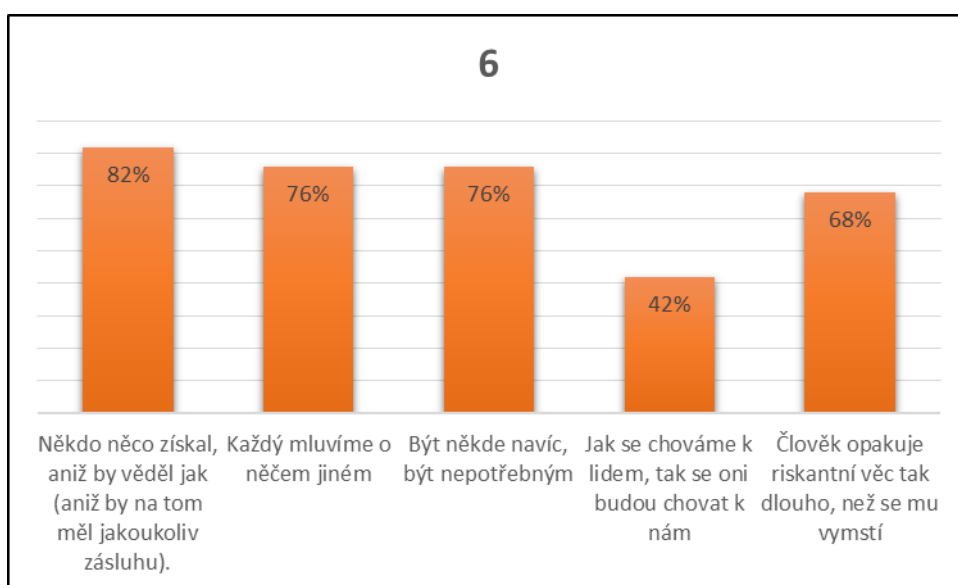
Na grafu vidíme, že na čtvrtém místě stojí frazém *je mu to platné jako mrtvému zimník*. Správnou odpověď znala více jak polovina respondentů, přesně 64%, tj. 32 lidí (14 žen, 18 mužů).

Překvapivě nejhůře dopadlo spojení *devatero řemesel, desátá bída*. Se správnou odpovědí si poradilo pouze 25 lidí (11 žen, 14 mužů), tedy 50% tázaných lidí.

V případě obratu *devatero řemesel, desátá bída* se objevovaly odpovědi typu *devatero řemesel, zlaté dno* nebo *devatero řemesel bolí* či *devatero řemesel, devatero umění*.

V tomto cvičení lépe odpovídali muži než ženy. Věková kategorie respondenta nehrála velkou roli, lidé odpovídali obdobně bez ohledu na věk i bez ohledu na dosažený stupeň vzdělání.

6) Napište frazeologický obrat, který nejlépe vystihuje danou situaci.

Uvedené grafické znázornění shrnuje šestou část dotazníku. Můžeme vidět, že nejlépe, s 82% úspěšností dopadl bod první, tedy *někdo něco získal, aniž by věděl jak*

(aniž by na tom měl jakoukoliv zásluhu). Správnou odpověď, tedy znění *přišel k tomu jak slepý/-ej k houslím*, uvedlo 41 lidí (21 žen, 20 mužů).

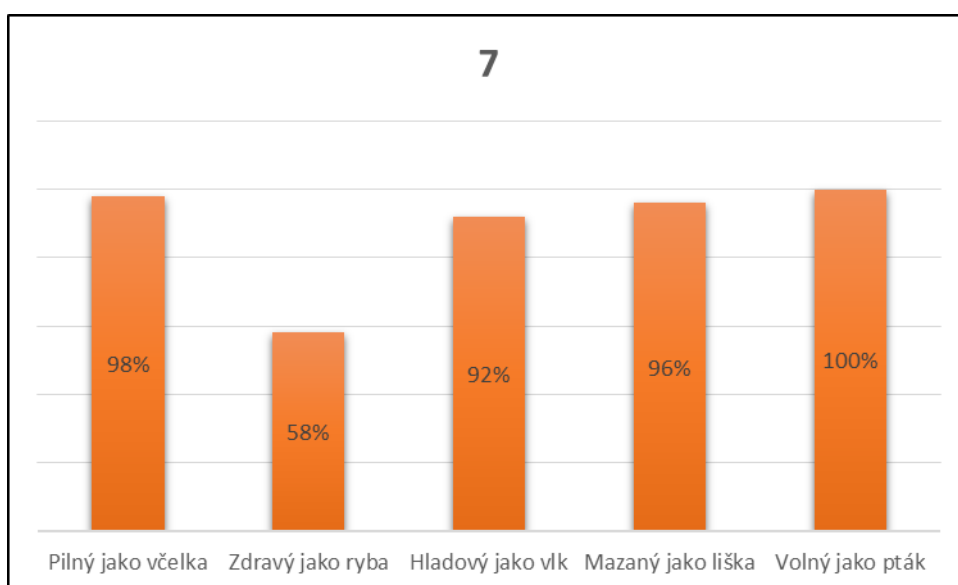
Každý mluvíme o něčem jiném (já o voze, ty o koze) a být někde navíc, být nepotřebným (být pátým kolem u vozu) odhalilo stejné množství dotazovaných osob, tzn. 38 lidí (21 žen, 17 mužů).

Největší problém činil předposlední bod tohoto cvičení, *jak se chováme klidem, tak se oni budou chovat k nám (jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá)*. Správně odpověděla necelá polovina tázaných, tzn. 21 lidí (11 žen, 10 mužů), tedy 42% celkového počtu.

Mezi nejčastěji chybně uvedené odpovědi patřilo, že respondenti v případě obratu *jak se chováme k lidem, tak se oni budou chovat k nám* odpovídali, že se pod touto charakteristikou skrývá *kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá* nebo *já po tobě chlebem, ty po mně kamenem*.

Z hlediska procentuálního vyjádření jsem opět došla k závěru, že lépe odpovídaly ženy oproti mužům. Nejlépe v tomto cvičení dopadli lidé, kteří jsou vyučeni s maturitou. Také věkové kritérium zde hrálo roli. S tímto úkolem si snadněji poradili starší lidé (padesát let a výše) než mladší.

7) Doplňte vhodné zvíře.

Sedmé cvičení prověřovalo znalost přirovnání. Zadání znělo: doplňte vhodné zvíře. Tato část dotazníku byla podle uvedeného grafu nejméně obtížná a většina

respondentů si s odpověďmi snadno poradila. Tázání většinou odpověděli ihned bez dlouhého přemýšlení.

Nejlépe dopadlo přirovnání *volný jako pták*. Nečinilo nikomu z tázaných žádný problém. Odpovědělo správně 100% tázaných, tedy 25 žen i 25 mužů.

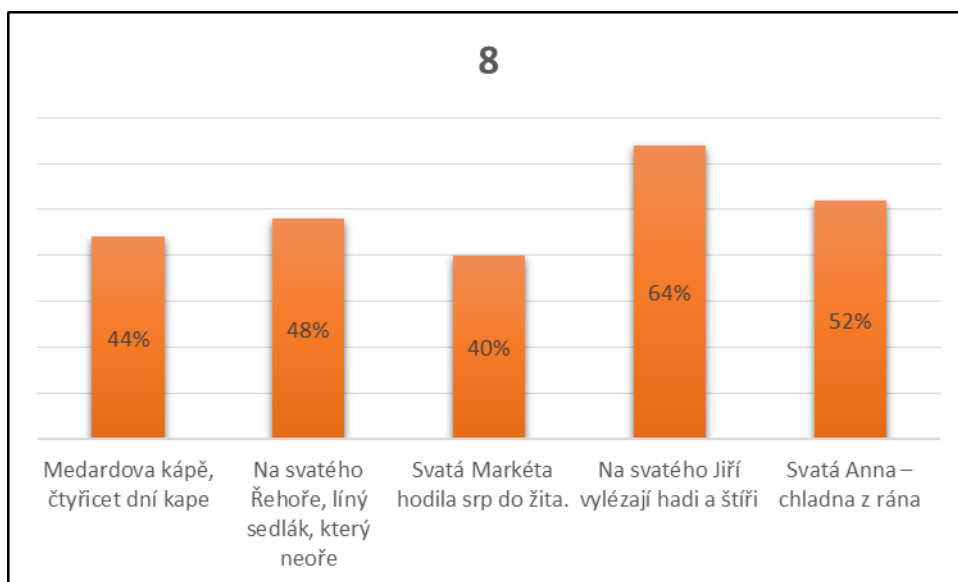
Na druhém místě se umístilo přirovnání *pilný jako včela/včelka*. Zde bylo úspěšných 49 lidí (25 žen, 24 mužů), dohromady 98% lidí.

Třetí místo obsadilo přirovnání *mazaný jako liška*. Správné řešení odhadlo 48 lidí (25 žen, 23 mužů), celkem 96%.

S přirovnáním *hladový jako vlk* si poradilo 92%, tedy 46 lidí (24 žen, 22 mužů). Na posledním místě skončil ustálený obrat *zdravý jako ryba/ rybička*. S tímto spojením si poradilo 29 lidí (17 žen, 12 mužů), tzn. 58% respondentů. Druhou nejčastější variantou byla odpověď *zdravý jako rys*, ale setkala jsem se i s variantou *zdravý jako býk*.

Celkově toto cvičení dopadlo nejlépe a nečinilo nikomu problém. Lidé odpovídali obdobně bez ohledu na věk, vzdělání či pohlaví.

8) K jakému datu se váže následující pranostika?

Tento graf názorně dokazuje, že přiřazení pranostik ke správnému datu činí lidem velké potíže. Uvedené pranostiky znali všichni z tázaných, ale povětšinou netušili, kam je časově zařadit. Někteří respondenti i přesto určili správná data, ostatní typovali alespoň měsíc.

Pokud se podíváme na výsledky, zjistíme, že nejlépe byla přiřazena pranostika *na svatého Jiří vylézají hadi a štíři (24.4.)*. Přesný den určilo správně 32 lidí (17 žen, 15 mužů), celkem tedy 64% respondentů.

Na druhém místě je procentuálně umístěna pranostika *svatá Anna, chladna zrána (26.7.)*. Přesné datum uvedlo 26 lidí (17 žen, 9 mužů), dohromady 52% tázaných.

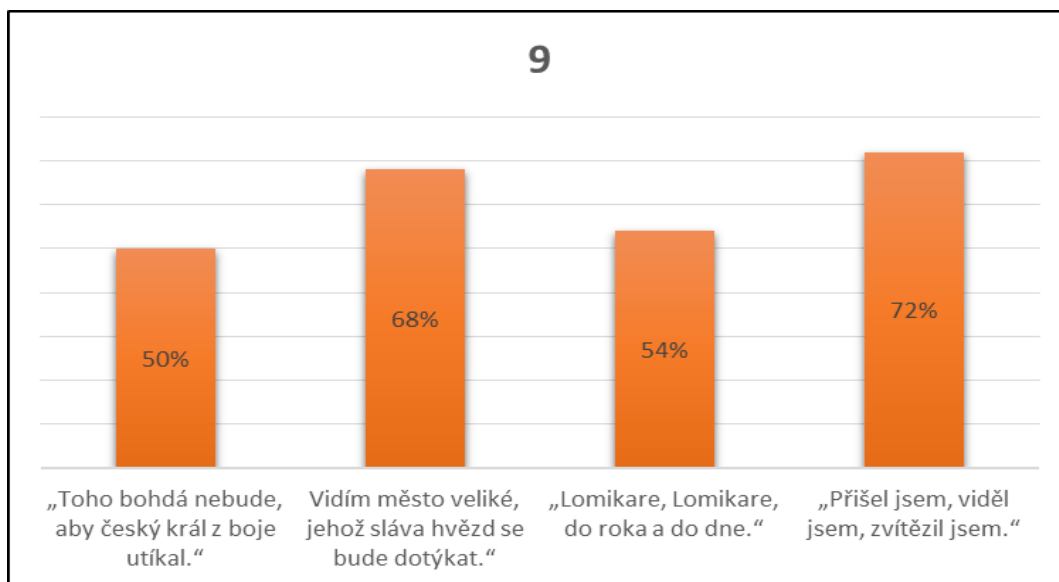
48% (14 žen, 10 mužů) respondentů správně přiřadilo k přesnému datu následující pranostiku: *na svatého Řehoře, líný sedlák, který neoře (12.3)*.

Velký problém činila pranostika *Medardova kápě, čtyřicet dní kape (8.6.)*. Zde vhodné datum doplnilo pouze 22 lidí (14 žen, 8 mužů), tedy 44% dotazovaných.

Jako poslední se umístil obrat *svatá Markéta hodila srp do žita (13.7)*. Přesné datum doplnilo pouze 20 lidí (14 žen, 6 mužů), což je 40% z celkového počtu tázaných.

Po celkovém zhodnocení jsem došla k závěru, že tento úkol činil velký problém lidem, kteří se pohybovali ve věku od osmnácti do třiceti let. Leckdy nedokázali správně přiřadit ani měsíc, natož přesné datum. Lépe si také vedli starší lidé (padesát let a výše), kteří povětšinou bez problémů správně doplnili celé datum. Větší roli, než dosažený stupeň vzdělání, zde hrála právě věková kategorie respondenta.

9) Přiřad'te historické osobnosti k daným výroky.

Devátý graf znázorňuje dovednost respondentů přiřadit uvedené výroky k významným historickým osobnostem. V mnoha případech tázané osoby odpověděly, že výrok znají, že ho mají v mysli zažitý, ale nevědí, ke které osobnosti ho přiřadit.

Nejlépe dopadl Caesarův výrok „*Přišel jsem, viděl jsem, zvítězil jsem.*“ Úspěšnost zde byla 72%, tzn., že správně odpovědělo 36 lidí (20 žen, 16 mužů).

Druhou příčku obsadila kněžna Libuše, svou nezapomenutelnou větou „*Vidím město veliké, jehož sláva hvězd se bude dotýkat.*“ 34 lidí (20 žen, 14 mužů), tedy 68% respondentů zde odpovídalo správně.

Výrok „*Lomikare, Lomikare, do roka a do dne*“ dopadl dle procent následovně, 27 lidí (18 žen, 9 mužů), 54% odpovídalo správně.

Na posledním místě skončila věta „*Toho bohda nebude, aby český král z boje utíkal*“, kterou pronesl český král Jan Lucemburský. Zde správnou osobnost odhalila přesná polovina respondentů, 25 lidí (15 žen, 10 mužů).

Přirazování dějinných osobností činilo celkově docela velký problém. Procentuálně dopadly opět lépe ženy než muži. Na rozdíl od předcházejícího cvičení, v tomto úkolu nehrála roli ani tak věková kategorie, jako spíše stupeň vzdělání. Nejlépe dopadli vysokoškolsky vzdělaní lidé, poté středoškolsky vzdělaní a nakonec se umístili lidé s učebním oborem či se základním vzděláním.

10) Používáte frazeologické obraty v běžné komunikaci?

Desátý graf znázorňuje výsledky poslední otázky. Respondenti byli tázáni, zda používají ustálená spojení, rčení, pořekadla, přirovnání či různá přísloví v běžné komunikaci. Po sečtení všech odpovědí vyšly následující hodnoty: 19 žen odpovědělo ANO, 6 žen odpovědělo NE, 13 mužů odpovědělo ANO a 12 mužů odpovědělo NE.

Celkem tedy vidíme, že 32 (64%) lidí odpovědělo ANO a 18 (36%) lidí NE.

Z konečných výsledků vyplývá, že lidé frazeologii v běžné komunikaci užívají. Je to stále aktuální téma, se kterým se setkáváme téměř každý den. S ustálenými spojeními můžeme přijít do kontaktu jak v podobě psané, tak v projevu mluveném. Frazeologické obraty lidé užívají, aniž by si to leckdy uvědomovali. Využívají je například pro zdůraznění nějaké situace, pro vyjádření svého kladného/záporného postoje, názoru, či pro zdůraznění expresivity, ironie nebo naopak pro vyjádření humorného podtextu či nadsázky. Frazeologické obraty patří mezi důležité stylistické prostředky.

III. ZÁVĚR

Cílem této bakalářské práce bylo zjistit, zda lidé užívají frazeologii v běžné komunikaci a zda frazeologickým obrátům rozumí. Práce má dvě části, teoretickou a praktickou.

První, tedy teoretická část, se zabývá především popisem frazeologie jako samostatné jazykovědné disciplíny a dále charakteristikou prostědělovacího funkčního stylu.

První podkapitola se zabývá celkově frazeologií jako jazykovědnou disciplínou, jejím vývojem a stručnou historií.

Druhá podkapitola se týká samotné charakteristiky pojmu frazém. Je zde popsáno, z čeho se frazém skládá, jakou mají komponenty funkci, jak se na sebe sémanticky váží a jaké jsou podmínky k tomu, aby byl plně funkční. Frazémy zastávají řadu důležitých funkcí, řadíme je tedy mezi významné stylistické prostředky.

Následující podkapitola je věnována odrazu české historie ve frazeologických obrazech. Všechna ustálená slovní spojení vznikla v určité historické době a odrážejí myšlenkové proudy, poměry, společenský a technický vývoj. U mnohých z nich nelze přesně přesto stanovit, v jakém čase vznikly, ani to, jaká realita podnítila jejich vytvoření. Vznik takových frazeologických obrátů nemusí být inspirován pouze historickou událostí, ale může zde hrát roli i dějinná osobnost, která se nějakým významným způsobem zapsala do podvědomí lidí.

Čtvrtá podkapitola je zaměřena na užívání prostorových motivů ve frazeologii. V ustálených slovních spojeních se může odrážet prostor sociální, životní, osobní, komunikační apod. Nebo se naopak může jednat o konkrétní prosté místo, např. o les (*nosit dříví do lesa*). Tato část práce je důkazem, že lidské zkušenosti se světem a s prostorem se zrcadlí právě ve frazeologii.

Pátá, tedy poslední podkapitola, se týká užívání nespisovných, někdy až vulgárních složek ve frazeologii. Zde je třeba upozornit na to, že když je jeden komponent frazému zbarven vulgárně, nemusí to automaticky znamenat, že je za vulgární považován celý ustálený obrát. Proto není důvod k tomu, aby byl ihned vyloučen z celého oboru frazeologie. V běžné komunikaci dochází k častému užívání takových to nespisovně či vulgárně zbarvených frazémů, proto je leckdy ani za nijak hrubé nepovažujeme, např. (*líná huba, holé neštěstí, mazat med kolem huby, mít plnou hubu keců*).

Teoretická část se netýká pouze frazeologie, ale je věnována i prostěsdělovacímu funkčnímu stylu. Opět je tento oddíl rozpracován do pěti podkapitol.

První podkapitola se týká samostatné charakteristiky prostěsdělovacího stylu. Následující část popisuje faktory konstituující mluvený projev.

Třetí podkapitola, týkající se prostěsdělovacího stylu, popisuje slovosled a stavbu prostěsdělovacího komunikátu.

Čtvrtá část je zaměřena na ukotvení prostěsdělovacího stylu mezi ostatními funkčními styly. Je zde rozebrán jejich vzájemný vztah.

Poslední podkapitola se věnuje tomu, jak je frazeologie využívána právě v prostěsdělovacím stylu.

Druhou částí mé bakalářské práce se stala část praktická. Jejím základem je dotazníkové šetření. Jako výchozí bod slouží tedy dotazník, jehož koncepce je popsána následovně. Hlavička dotazníku je tvořena třemi základními otázkami. První se týká věku respondenta, druhá pohlaví a třetí stupně dosaženého vzdělání. Dále dotazník tvoří celkem deset úkolů. Prvních osm cvičení má dalších pět podotázek. Tyto podotázky jsou tvořeny tak, aby prověřily znalost antických, zastaralých či prostorových frazémů. Zkoumá se také znalost přirovnání a pranostik. Cílem není pouze zjistit, zda lidé frazeologický obrat znají, ale také to, zda znají jeho význam a zda mu rozumí. Devátou otázkou tvoří čtyři proslavené výroky a úkolem respondenta bylo, doplnit významné historické osobnosti, které dané výroky pronesli. Desátá otázka pouze prověřuje, zda lidé užívají frazeologii v běžné komunikaci a jejich úkolem tedy bylo pouze zaškrtnout jednu z nabízených možností – ano či ne.

Dotazník byl předložen padesáti respondentům. Z toho bylo dvacet pět žen a dvacet pět mužů. Tázaní byli různého stupně vzdělání a různého věku. Z dotazovaných dvaceti pěti žen dosáhlo pět základního vzdělání, pět učebního oboru bez maturity, pět učebního oboru s maturitou, pět žen mělo středoškolské vzdělání a pět žen bylo vysokoškolsky vzdělaných. Ve stejném poměru byli rozděleni i muži.

Po vyhodnocení všech dotazníků jsem dospěla k údajům, které jsem následovně procentuálně spočítala a zpracovala do grafických obrazců. Ke každé otázce se vztahuje jedno grafické znázornění, tudíž je jich ve výsledku deset.

Po zhlédnutí všech grafů vidíme, jaké cvičení činilo respondentům menší a jaké větší problémy. Nejmenší problémy činil úkol, který byl věnován přirovnání. Lidé zde odpovídali většinou ihned, bez rozmýšlení. Naopak nejobtížnější se jevílo cvičení, kde tázaní měli doplnit přesné datum k uvedeným pranostikám. Lidé měli problém

doplňovat přesné datum, leckdy nebyli schopni přiřadit ani měsíc. Nejvíce zde chybovali mladší respondenti a úspěšněji si vedli lidé od padesáti let výše. Stupeň vzdělání v odpovědích nehrál celkově nikterak velkou roli. Poslední otázka zjišťovala, zda lidé užívají frazeologii v běžné komunikaci. Po vyhodnocení všech získaných údajů jsem došla k závěru, že většina lidí frazeologické obraty stále v běžné komunikaci používá. 64% v poslední otázce odpovědělo *ano*, zbylých 36% *ne*.

Z hlediska pohlaví dotazníky dopadly následovně. Při celkovém řešení úkolů si celkově vedly lépe ženy než muži. Z hlediska věkového kritéria si úspěšněji vedla generace starší oproti mladší. Dosažený stupeň vzdělání, jak již bylo řečeno, nehrál nikterak závažnou roli, ale v devátém cvičení, které se týkalo výroků historických osobností, odpovídali lépe vysokoškolsky vzdělaní lidé.

Frazeologické obraty jsou tedy tématem aktuálním, se kterým se setkáváme téměř každý den. Přijít do kontaktu s takovými ustálenými spojeními můžeme jak v podobě psané, tak v podobě mluvené. Důvodů k užívání frazeologických obrátů může být několik. Mohou dobře posloužit ke zdůraznění expresivity, kladného či záporného postoje, zdůraznění ironie, humoru, nadsázky apod. Textům či projevům dodávají potřebný smysl a jsou jedinečné pro svou nápaditost a originalnost.

IV. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

BEČKA, J. V. (1992): *Česká stylistika*. Praha: Academia.

BEČKA, J. V. (1982): *Slovník synonym a frazeologismů*. Praha: Vydavatelství Novinář.

ČECHOVÁ, M. (1986): Dynamika frazeologie. *Naše řeč*, 69.

ČECHOVÁ, M. (2007): Prostorové motivy ve frazémeh. *Naše řeč*, 90.

ČECHOVÁ, M. (2012) : *Řeč o řeči*. Praha: Academia.

ČECHOVÁ, M. - KRČMOVÁ, M. – MINÁŘOVÁ, E. (2008): *Současná stylistika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

ČECHOVÁ, M. - KRČMOVÁ, M. – MINÁŘOVÁ, E. – CHLOUPEK, J. (1997): *Současná česká stylistika*. Praha: ISV.

ČERMÁK, F. a kol. (1988): *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy neslovesné*. Praha: Academia.

ČERMÁK, F. a kol. (1994): *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy slovesné*. Praha: Academia.

FILIPEC, J. (1984): Česká frazeologie. *Naše řeč*, 67.

FILIPEC, J. – ČERMÁK, F. (1985): *Česka lexikologie*. Praha: Academia.

CHLOUPEK, J. a kol. (1990): *Stylistika češtiny*. Praha: SPN.

JEDLIČKA, A. - FORMÁNKOVÁ, V. - REJMÁNKOVÁ, M. (1970): *Základy české stylistiky*. Praha: SPN.

MACHAČ, J. (1979): K nespisovným složkám frazeologie národního jazyka. *Naše řeč*, 62.

Příruční mluvnice češtiny (2012). Praha: NLN.

V. PŘÍLOHY

Jako přílohu přikládám dotazník, který byl výchozím bodem celé praktické části bakalářské práce a z něhož jsem vycházela při hodnocení výsledků a následovném zpracování grafů.

DOTAZNÍK K BAKALÁŘSKÉ PRÁCI

Stupeň vzdělání:

Věk: _____

- a) Základní škola
- b) Učební obor bez maturity
- c) Učební obor s maturitou
- d) Střední škola
- e) Vysoká škola

Pohlaví:

- a) žena
- b) muž

1) PŘIŘAĎTE VÝZNAMNÉ OSOBNOSTI K DANÝM MOŽNOSTEM

J. A. Komenský	patron české země
František Palacký	otec vlasti
Zikmund Lucemburský	otec národa
Svatý Václav	liška ryšavá
Karel IV.	učitel národů

2) DOPLŇTE PODSTATNÉ JMÉNO TAK, ABY VZNIKLO USTÁLENÉ SPOJENÍ

Danajský	_____
Ariadnina	_____
Pandořina	_____
Augiášův	_____
Amorův	_____

3) K USTÁLENÝM SPOJENÍM PŘIŘAĎTE VHODNÝ VÝZNAM

Pyrrhovo vítězství	nesmyslná činnost
Achillova pata	visící hrozba

Damoklův meč

draze zaplacený úspěch

Sisyfovská práce

člověk obtěžkán vlastní vinou

Kainovo znamení

zranitelné místo

4) DOPLŇTE NEJVHODNĚJŠÍ MÍSTO

Dopadli jako sedláci u

_____

Lepší za svým snopem než za cizím

_____

Nosit dříví do

_____

Všechny cesty vedou do

_____

Nosit sovy do

_____

5) DOPLŇTE NEJVHODNĚJŠÍ SLOVO

Je mu to platné jako

_____

Zvyk je železná

_____

Lže, jako když

_____

Komu není rady,

_____

Devatero řemesel,

_____

6) NAPIŠTE USTÁLENÉ SPOJENÍ, KTERÉ NEJVHODNĚJI VYSTIHUJE DANOU SITUACI

Někdo něco získal, aniž by věděl jak (aniž by na tom měl jakoukoliv zásluhu).

_____

Každý mluvíme o něčem jiném.

_____

Být někde navíc, být nepotřebným.

_____

Jak se chováme k lidem, tak se oni budou chovat k nám.

Člověk opakuje riskantní věc tak dlouho, než se mu vymstí.

---

7) DOPLŇTE VHODNÉ ZVÍŘE

Pilný jako _____

Zdravý jako _____

Hladový jako _____

Mazaný jako _____

Volný jako _____

8) K JAKÉMU DATU SE VÁŽE NÁSLEDUJÍCÍ PRANOSTIKA?

Medardova kápeň, čtyřicet dní kape. _____

Na svatého Řehoře, líný sedlák, který neoře. _____

Svatá Markéta hodila srp do žita. _____

Na svatého Jiří vylézají hadi a štíři. _____

Svatá Anna – chladna z rána. _____

9) PŘIŘAĎTE HISTORICKÉ OSOBNOSTI K DANÝM VÝROKŮM

„Toho bohdá nebude, aby český král z boje utíkal.“
_____

„Vidím město veliké, jehož sláva hvězd se bude dotýkat.“
_____

„Lomikare, Lomikare, do roka a do dne.“
_____

„Přišel jsem, viděl jsem, zvítězil jsem.“

**10) POUŽÍVÁTE USTÁLENÁ SPOJENÍ, RČENÍ, POŘEKADLA,
PŘIROVNÁNÍ ČI PŘÍSLOVÍ V BĚŽNÉ KOMUNIKACI?**

a) ano

b) ne